

HALİT ZİYA UŞAKLIĞIL'IN FERHUNDE KALFA VE ILSE TIELSCH'İN BİR ÖYKÜNÜN SONU ADLI ÖYKÜLERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM

Dr. Ahmet Uğur NALCIOĞLU*

ÖZET

Bu çalışmamızda farklı iki kültürel çevreden gelen iki yazar Halit Ziya Uşaklıgil ve Ilse Tielsch'in iki öyküsünü konu, kişiler, içerik, zaman ve uzam açılarından karşılaştırdık. Her iki yazar da öykülerinde, toplumun birey üzerindeki baskısı, kişinin kendi kimliğini özgürce seçme hakkının elinden alınması ve çıkar çatışması gibi konuları işlemişlerdir. Uşaklıgil ve Tielsch, bu toplumsal gerçekliği kendilerine özgü anlatım şekliyle dile getirmişlerdir.

Yazınsal yapıtların, kurmaca olsalar bile ortaya gerçek yaşamdan kesitler koydukları yadsınamaz bir gerçektir. Yazın ürünleri, gerçeği, canlı ve etkileyici olarak sunmak amacıyla kaleme alınır. Avusturyalı yazar Peter Handke'ye göre, ister yazar, ister okur olarak yazınla uğraşmak, gerçek yaşamdan öykülmeler yoluyla meydana getirilen kurmaca yazın aracılığı ile olaylara, insanlara ve topluma geniş perspektiften bakma yeteneği kazandırmak demektir.¹ Yazarlar, yaşamın farklı yönlerinden etkilenecekler yarattıkları kurmaca dünya ile aslında gerçek yaşamı yansıtırlar. Bu kurmaca dünyada yer alan kişiler ve onların aracılığıyla gelişen olaylar gerçek yaşamın bir modeli gibidir. Her yazarın, içinde yaşadığı toplumun yaşam biçiminden hareketle yazınsal ürününü ortaya koyduğunu düşünürsek farklı uluslardan veya kültürlerden gelen yazarların yapıtlarının başta içerik olmak üzere biçim ve biçem bakımından da birbirinden farklılık göstermesi doğaldır. İlk bakışta farklı görünse de, yazarların değişik kültürel bağlamdaki söylemleri sonuçta mutlaka birbirleriyle örtüşür ya da ortak birtakım öğeleri açığa çıkarır.

Farklı ulusların yazarlarının yapıtlarını okuyan ve inceleyenlerin çoğunluğunun karşılaştırmalı yöntemle başvurdukları ve bu yönde çalışmalar ortaya

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğrt. Üyesi.

¹ Yılmaz Özbek, Okumak Anlamak Yorumlamak, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1994, s.11

koydukları gözlemlenmektedir. Peki, karşılaştırmalı yazın denilince ne anlıyoruz? Bu kavram ne zaman ortaya atılmıştır ve araştırma alanı nedir? Karşılaştırmalı yazın bir disiplin midir, yoksa basit bir araştırma alanı mıdır? 19.Yüzyılda doğan karşılaştırmalı yazın teriminin tanımı, içeriği ve işlevi konusunda tartışmalar güntümüzde bile hala devam etmektedir ve yukarıda sıraladığımız sorular, birbirleriyle örtüşen ve çatışan görüşlerle sürekli gündemdedir. Rene Wellek, "Edebiyat Teorisi" adlı yapıtında karşılaştırmalı yazının kavramsal zorluğundan söz ederken bu başlık altında yapılan yazınsal incelemesinde akademik başarının beklenenin altında olduğunu vurgular ve buna neden olan etkenlerin başında da kavramın kendisini işaret eder.² Dünyada yalnız çağdaşlarının değil, tarih boyunca kaliteli, birinci sınıf yapıt anlamında klasik eserlerin bir bütün olduğunu ve bunun dünya yazını (Weltliteratur) olduğunu³ ilk kez dile getiren ve farklı ulusların yazınsal ürünlerinin uluslararası düzeyde tanıtımına gereksinim duyulduğunu vurgulayan Goethe, karşılaştırmalı tarihsel geçmişi hakkında şu yorumu yapmaktadır: "Her ulus, yeri ve zamanı geldiğinde bir başkasına ilgi duymuş ve onu kendine çekerek sonuçta insanlık alemini oluşturan, tüm ırkları içeren bir evrensel hoşgöründe birleşmiştir. Bilim adamlarının birbirlerini anlama ve yapıtı diğerleriyle karşılaştırma girişimleri kesinlikle yeni bir şey değildir."⁴ Karşılaştırmalı tarihsel geçmişi hakkında daha fazla ayrıntıya girmeden kısaca şunu söyleyebiliriz; Farklı dil ve kültürlerin ürünü olan yazınlar, ortaya çıktıkları tarihten beri birbirleriyle karşılaştırılmışlardır.

Karşılaştırmalı yazın konusunu araştıranların bazıları, onun ulusal yazının güçlenmesine, bazıları ise ulusal dostluk ve barışın sağlanmasına katkıda bulunduğunu dile getirirler. Türk ve Alman yazınlarından çeşitli karşılaştırma örnekleri sunan Gürsel Aytaç, bu konuda şöyle bir yaklaşım içerisindedir: "Karşılaştırmalı edebiyat etkinliklerinin asıl çıkış noktası, çelişkili görünmesine rağmen ulusal edebiyatı güçlendirme kaygusu olmuştur. Başka deyişle: Kendi edebiyatımızı rayına oturtmak, geliştirmek için başka milletlerin edebiyatına göz atmak, onlar neler yapıyorlar, anlamak!"⁵ Diğer taraftan, "Okuyucuyu, farklı kültürel yapılardan gelen yazarlar ya da ürünler arasındaki görüntü benzerliklerin ne olduğunu izlemeye sürüklemesi de onun ana amaçlarından biridir."⁶ Farklı ulusların yazınlarını incelemek, onların neler yaptığını ortaya koymak da aslında karşılaştırmalı kendisidir. Çünkü araştırma ve inceleme yapmak için alışılmış ulusal çizgi ve boyutların dışına çıkıldığında, genellikle ulaşılan nokta karşılaştırma olur. Bu açıdan karşılaştırmacının önemli bir işlevi olduğunu belirtmek gerekir.

² Rene Wellek-Austin Warren, Edebiyat Teorisi, (Çev.Doç.Dr. Ömer Faruk Huyugüzel), Akademi Kitabevi,İzmir, 1993, s.31

³ Gürsel Aytaç, Edebiyat Yazıları 1995-2000, Multilingual Yayınevi, İstanbul, 2001, s.9

⁴ Kamil Aydın, Karşılaştırmalı Edebiyat, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.18

⁵ Gürsel Aytaç, Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997, s.24

⁶ Salih Zeki Bayram, İki Öykü-İki Yazar, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1996, s.1

Karşılaştırmalı yazın kuramcılarında Susan Bassnett'e göre karşılaştırmacı, uluslararası büyükelçi misyonunu üstlenmiştir.⁷ Karşılaştırmalı yazının işlevi ve içeriği konusunda şunu da ilave etmeden geçemeyeceğiz; Karşılaştırmalı yazın, ortak özelliklerin ve benzer yanların ortaya çıkarılmasının yanı sıra, iki ulusun yazın alanındaki gelişmelerinin farklılıklarını ortaya koyar.

Karşılaştırmalı yazın konusunda vermeye çalıştığımız bu bilgilerin ışığında biz de, Halit Ziya Uşaklıgil'in *Ferhunde Kalfa*⁸ ile Avusturyalı yazar Ilse Tielsch'in *Bir Öykünün Sonu (Ende einer Geschichte)*⁹ adlı öykülerini tematik yönden, karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelemeye çalıştık. Konuya başlamadan önce, farklı kültürel yapılardan gelen ve farklı sayılabilecek zaman dilimlerinde yaşayan¹⁰ iki yazarı kısaca tanıtmakta yarar görüyoruz. Yazın tarihçileri ve eleştirmenlerce Tanzimat sonrası Türk yazınının ilk büyük roman ve öykü yazarı olarak kabul edilen Halit Ziya Uşaklıgil, düzyazı türünde çok sayıda yapının sahibidir. Ö.Faruk Huyugüzel, Uşaklıgil'in yazınsal yönü hakkında şu yorumu yapmaktadır: "Çağdaşları arasında bu konuda kendisiyle boy ölçüşebilecek başka bir yazar bulmak imkansız gibidir. Gerçekten de o, asıl başarısını gösterdiği roman ve hikayelerinin yanı sıra mensur şiir ve tiyatro alanlarında da dikkate değer eserler vermiş, makale ve kitaplarında edebiyat tarihinin ve çeşitli sanat dallarının birçok problemi üzerinde durmuş, hatıra türünün en güzel örneklerini ortaya koymuş, ayrıca uzmanı olmamakla birlikte fenni konularda birçok eser meydana getirmiştir."¹¹

Halit Ziya'nın romanları ve öyküleri arasında konu, kişiler, biçim ve anlatım araçları açısından büyük ölçüde benzerlik olduğunu söylemek yanlış olmaz. Uşaklıgil'in romanlarıyla öyküleri arasındaki en önemli farklılığın, romanların öykülerden daha uzun olması, deyim yerindeyse hacimli olmasıdır. Bunun yanı sıra, romanlarında öykülerine kıyasla daha ayrıntılı uzam betimlemeleri ve daha geliştirilmiş karakter tanımları göze çarpmaktadır. Huyugüzel, Uşaklıgil'in realist roman ve öykü anlayışına bağlı olarak bize bireysel ya da sosyal yaşama ait bir öyküyü veya bu yaşamdan bir kesiti sunmak istediğini, öykülerinde sosyal yaşamı, dönemin insanlarını romanlara göre daha fazla yansıttığını, başka bir deyişle, öykülerinde dönem gerçeklerine daha fazla eğildiğini vurgular.¹²

⁷ Kamil Aydın, a.g.e, s.21

⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, *Bir Yazın Tarihi*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1988

⁹ Ilse Tielsch, *Der Solitär*, Styria Verlag, Graz, 1987

¹⁰ Halit Ziya Uşaklıgil 1865-1945 yılları arasında yaşamış, Ilse Tielsch ise 1929 yılında doğmuş ve halen yaşamını Avusturya'nın Viyana kentinde serbest yazar olarak sürdürmektedir.

¹¹ Ö.Faruk Huyugüzel, Halit Ziya Uşaklıgil, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s.33

¹² Huyugüzel, a.g.e., s.58

Yazın yaşamına şiirle başlayan ve daha sonra düzyazı türünde yapıtlarla adından söz ettiren Ilse Tielsch'in de Uşaklıgil gibi kısa öyküleri bulunmaktadır. Tielsch, II.Dünya savaşının son yılında ailesi tarafından daha güvenli sayılan Yukarı Avusturya'da bulunan akrabalarının çiftliğine gönderilir. Daha onaltı yaşındayken savaşın tüm acımasızlığını yaşayan yazar, savaş yıllarında yaşadıklarını "Ağaçların Anımsattıkları" adlı romanında dile getirmiştir. Gazetecilik ve Alman Dili ve Edebiyatı öğrenimi gören Tielsch, daha sonra "haftalık dergiler ve gazete" üzerine doktorasını yapar. Kısa öykü alanında önemli ürünler ortaya koyan, öykülerin neredeyse tamamında toplumsal yaşamdaki çıkar çatışmalarını işleyen Tielsch, birey-toplum ilişkisini yansıtırken kadın sorunsalına da sıklıkla değinmektedir. Özellikle, makalemize konu olan "Bir Öykünün Sonu" adlı öykünün yanı sıra, yine aynı kitapta yer alan bir diğer öykü "Katrin'e Dönüş" bu bağlamda ön plana çıkmaktadır. Onun öykülerindeki kişiler, içinde yaşadıkları toplumda kendilerinden daha güçlü ve varlıklı insanların karşısında mücadele güçlerini kaybederek onların isteklerine boyun eğmektedirler. Tielsch, olayları, anlatım teknikleri arasında oldukça önemli bir yere sahip olan geriye dönüş tekniği ile verdiği öykülerinde kişileri genç kızlardan seçmiştir. Halit Ziya'nın öykü kişilerinin çoğunluğunu da gençler, bunlar arasında genç kız ve kadınlar oluşturur. Huyugüzel, Halit Ziya'nın genellikle yetişme çağındaki veya evliliğin eşiğindeki genç kızları seçmesinin nedenin, onların yaşam karşısındaki durumlarını ve ruh hallerini anlatmak istemesi olduğunu savunur.¹⁰

Yazarlar hakkında verdiğimiz bu kısa bilgilerden sonra şimdi öykülere dönelim. Karşılaştırmalı yöntem, öncelikle benzer konuları, bunları değişik uluslarda farklı biçim ve biçemle nasıl işlenmiş olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlar.¹¹ İki öyküde öne çıkan ilk benzerlik, kahramanların evlenme çağına gelmiş genç kızlar olmasıdır. "Ferhunde Kalfa" adlı öyküde konu kısaca şöyledir: Ferhunde, varlıklı bir ailenin yanına verilmiş, evin küçük hanımıyla birlikte büyümüş olmanın kendisine bir ayrıcalık verdiğini düşünen genç bir kızdır. Onun tek hayali günün birinde evlenip kendi yuvasını kurmaktır. Ama ne yazık ki, evin küçük hanımı Hasna'nın evlenmesine, ardından çocuğunun olmasına, hatta Sabit adındaki bu çocuğun evlenmesine dek süren yıllar boyunca bu hayalini gerçekleştirmek için bekler. Hayallerine sonunda ulaşır ama hayal ettiği, beyaz gelinlik yerine sahip olduğu beyaz saçlarıdır.

*Düğün günü bütün ev halkının rica
ve dayatmalarına karşı daha fazla
direnemeyerek Ferhunde süslendi,
köşeye oturdu. Sonunda işte gelin
olmuştu. Ama saçları artık siyah*

¹⁰ Huyugüzel, a.g.e., s.62

¹¹ Gürsel Aytaç, Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s.13

*değil beyaz, bembeyaz, ipek gibi
beyazdı. (s.190)*

“Bir Öykünün Sonu” adlı öykünün konusu ise kısaca şöyledir: Onaltı yaşındaki bir kız ablası ve eniştesi tarafından köyünden alınarak kente getirilir. Yazar bu kişinin kimliğini açıklamaz, ondan söz ederken sadece “o” demekle yetinir.

*O, sadece güzel değil, çok güzeldi.
Onaltı yaşındayken kente geldi. İş
bulmak için geldi. (s.50)*

İlk başlarda ablasının evinde ona yardım eder, daha sonra dükkanda çalışmaya başlar. Onun hayali evlenmek ve kendi yaşamını kurmaktır. Sevdiği bir genç vardır. Ondandır hamile kalır. Fakat ablası ve eniştesi evlenmelerine karşı çıkar ve çocuğun aldırılmasını sağlarlar. O, birkaç kez köyüne dönmeyi denese de engellenir.

*Ev işlerinde ve dükkanda ablasına
yardım ediyordu. Memleketine
dönmeyi hep istedi ve çok kez
Ranzengrün'e geri döndü, fakat
ablası ve eniştesi onu ucuz bir
işgücü olduğu için oradan geri
getirdiler. (s.50)*

Öykünün sonunda “o” ölür ve yazar ölüm nedenini açıklamaz. Bunun yanı sıra, toplumun bir bireyi olarak kendisini de bu olayda sorumlu, hatta suçlu hisseder.

Farklı kültürlerde ve toplumlarda yetişmiş yazarlar tarafından yazılan bu iki öykünün yukarıda belirttiğimiz kahramanlarının genç kız olmaları şeklindeki benzerliğin yanı sıra diğer benzerlik, ikisinin de aynı hayali gerçekleştirme çabası içerisinde olmalarıdır. İkisinde de bu gerçekleşmez. İçinde buldukları sosyal ve ekonomik durum, onları yalnızlığa ve mutsuzluğa mahkum eder. Her ikisi de başkalarıyla birlikte yaşayan fakat onlarla eşit statüde olmayan insanlardır. Ferhunde Kalfa, evin küçük hanımı ile eşdeğer gibi görülse de, bunun böyle olmadığını yazar ince bir ayrıntı ile ortaya koyar.

*Hasna'ya bir bayram için örneğin
pembe ipektен bir kumaş alırsa
Ferhunde için bir yünlü ya da bir
basma, ama herhalde pembe bir şey
alınırdı. Ve bu, Ferhunde için
yetinilecek bir vicdan doyumu
olurdu. (s.179)*

Öykü bu fark üzerine kuruludur. Diğer öyküde “o” diye söz edilen kişi de, ileride ablası gibi kendi yaşamını kuramayacağı düşünmesine karşın bunu

gerçekleştirmesine izin verilmez. İki öyküdeki zaman dilimi birbirinden farklıdır. Ferhunde Kalfa'nın bir 'anı' değil, bütün bir yaşamı anlatılır. Öykü adeta küçültülmüş bir romandır. Tielsch'in öyküsünde ise zaman dilimi kısadır. O'nun köyden gelmesi, ablasının evinde ve dükkanında çalışması, çocuk aldırması gibi olaylar, diğer öyküye kıyasla kısa bir zaman diliminde gerçekleşir. Kahramanların zamanları hep bekleyle geçer. Beraber yaşadıkları kişilerin yaşamları sürekli değiştiği halde onların hep aynı kalır, beklentilerine ulaşamazlar, hayal kırıklığı içindedirler. Bu hayal kırıklıklarının temelinde aldanış vardır. Ferhunde Kalfa, evin beyinin, " Ferhunde evin bir kızı gibidir"(s.179) sözüne kanmıştır. Diğer kahraman ise, ablasının ona güzel bir gelecek sağlama vaadine kanmıştır. İkisi de hayallerini gerçekleştirmek için birlikte yaşadıkları insanlara tam anlamıyla hizmet etmek, onların belirledikleri kurallar doğrultusunda davranmak durumundadırlar. Deyim yerindeyse dıştan denetimlidir. Çevrelerinin kendilerine benimsetmek istedikleri rolü sorgulayacak durumda bile değildirler. Ferhunde Kalfa'nın beklemekten, ümit etmekten, hayal kurmaktan ve kaderine boyun eğmekten başka çaresi yoktur. İçinde bulunduğu ortam ve şartlar bunu gerektirir. Ferhunde Kalfa tam bir itaat ve kadercilik örneği gösterirken, Tielsch'in baş kişisi bu duruma, birkaç kez köyüne dönme girişimiyle başkaldırır. Böylelikle, ablasının ve eniştesinin kendisine yükledikleri rolü sorgulamak ister. Fakat sonuçta başarısız olur, direnme gücü kaybolur ve tekrar ablasının yanına döner, dönmek zorunda bırakılır.

Uşaklıgil, Ferhunde Kalfa'nın ümitlerini, hayallerini, kırgınlıklarını, kısacası ruhsal durumunu ayrıntılarıyla betimlemesine rağmen, Tielsch bu tip betimlemeleri yapmaktan kaçınmış, yüzeysel vermiştir. Okuyucunun, öykünün odak noktasındaki kişinin hem fiziksel, hem de ruhsal durumunu kendince hayal etmesini ve betimlemesini ister gibidir. Bunun yanı sıra, her iki yazarın da uzam betimlemelerine yer vermediği gözlemlenmektedir. Ferhunde Kalfa adlı öyküde uzam evin içidir. Bir Öykünün Sonu adlı öyküde ise dükkandır. Ferhunde Kalfa evin küçük hanımı ile kimi zaman alışveriş için dışarıya çıkar, diğer öykünün kahramanı ise çok kısıtlı olarak sevdiği gençle buluşmak için dükkandan ayrılır.

Karşılaştırmalı bir yaklaşımla irdelemeye çalıştığımız bu iki öyküde ortak ya da ortak olmayan noktalar bulunmaktadır. Öykülerin kahramanları, başkalarının denetimi altında yaşamlarını sürdürmek zorunda bırakılan iki genç kızdır. İkisinin de özgürlükleri kısıtlıdır. Evlenmek ve başkalarından bağımsızca kendi yaşamlarını kurma hayali içindedirler. Biri hayallerini gerçekleştirmeden ölür, diğeri ise hayalini gerçekleştirir ama yaşamının son günlerinde saçları bembeyaz olmuşken. Yaşadıkları ortam farklılık göstermektedir. Bunun yanı sıra diğeri bir farklılık, zaman için de söz konusudur. Uşaklıgil'in öyküsünde uzun bir zaman diliminde geçen olaylar aktarılır, Tielsch'in öyküsünde ise bu zaman dilimi kısadır.

Sonuç olarak; Her iki yazar da öykülerinde sosyal bir konuyu ele almış, konuyu öykü örgüsü içinde irdelemiş ve okuru bu sosyal soruna karşı duyarlı kılmaya çalışmıştır. Sözünü ettiğimiz sosyal konu, toplumun birey üzerindeki baskısı ve kişinin kendi kimliğini özgürce seçme hakkının elinden alınmasıdır. Çıkar

çatışmasının ön planda olduğu bir toplumda nefes almaya çalışan insanların bu çabalarının engellendiğini ve toplum tarafından onların nasıl da acımasızca kullanıldıklarını gözler önüne serme amacındadır her iki yazar. Tielsch, sadece abla ve enişteyi suçlamaz, bilakis toplumun diğer bireylerini de suçlar, toplumun ilgisizliğini vurgular. “Onunla neden ilgilenmedik, neden onu aramadık, ziyaret etmedik, çocuklarımıza onu ziyaret etmeleri için neden baskı yapmadık?” (s.51) şeklindeki soru cümleleriyle bir tür vicdan hesaplaşması yaparak olayı genelleme haline dönüştürür. Sessizce ortaya çıkan bu suç ortaklığı imajıyla okuyucuyu düşünmeye sevk eder ve onu kendisiyle ve çağıyla hesaplaşma içine çeker. Uşaklıgil ve Tielsch, toplumsal gerçekliği kendilerine özgü anlatım şekli ile anlatmaya çalışmışlardır.

ABSTACT

In this study, we compared two stories of the writers, Halit Ziya Uşaklıgil and Ilse Tielsch, which originates from the different cultures, themes, contents, persons, time and space. Both writers described the pressure of the society on the individual in their stories, ensuring an advantage, taking the right of individual to vote away of its identity. They stressed how the humans for their own advantages could deal with the others. Uşaklıgil and Tielsch expressed this social reality with their own telling ways.